

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
-------------------	----------

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ	8
---	----------

- 1.1. Доктринальні дослідження конституційно-правового статусу осіб з інвалідністю.....8
- 1.2. Розбудова соціальної держави в Україні як методологічна засада конституційного забезпечення прав і свобод осіб з інвалідністю.....29

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ	50
--	-----------

- 2.1. Поняття та структура конституційно-правового статусу осіб з інвалідністю.....50
- 2.2. Елементи структури конституційно-правового статусу осіб з інвалідністю в Україні.....67
- 2.3. Нормативно-правове регулювання конституційно-правового статусу осіб з інвалідністю.....82

РОЗДІЛ 3

КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ	112
---	------------

- 3.1. Особливості реалізації особистих, політичних, економічних та культурних прав і свобод людини та громадянина в конституційно-правовому статусі осіб з інвалідністю..... 112

3.2. Система юридичних гарантій здійснення прав і свобод осіб з інвалідністю.....	150
3.3. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту прав осіб з інвалідністю	165
ВИСНОВКИ	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	200

ВСТУП

Активна зміна політико-правових та соціально-економічних умов державотворення, визнання людини найвищою соціальною цінністю та розширення змісту її прав є передумовами для гуманізації суспільних відносин і побудови ефективної системи захисту соціально вразливих верств населення. Створення оптимальних умов для розвитку осіб з інвалідністю, реалізація ними конституційних прав та свобод, зокрема на навчання, працевлаштування, реабілітацію та інтеграцію в суспільство, належать до найважливіших завдань конституційно-правового регулювання в усіх розвинених державах. Модернізація та реформування правової системи, конституційно-правової регламентації і захисту осіб з інвалідністю з боку держави зумовлені об'єктивною обмеженістю їх можливостей в участі у правовідносинах. В умовах економічної кризи, несистемного розвитку законодавства, погіршення соціально-медичних можливостей держави загострюється проблема реалізації, дотримання та захисту особами з інвалідністю тих прав і свобод, які гарантовані законодавством, а також з наявністю цілого комплексу проблем правового, соціального, фінансового, організаційно-технічного характеру. Відсутність конституційно-правового аналізу вибраної теми дослідження зумовлює потребу в осмисленні й аналізі змісту конституційних та інших правових положень, визначенні пріоритетів подальшого розвитку інституту забезпечення і захисту права осіб з інвалідністю в умовах становлення України як соціально орієнтованої держави.

Формування України як соціальної та правової держави є тим чинником, який безпосередньо визначають утвердження, реалізацію та захист прав інвалідів. Це є свідченням того, що держава ставить перед собою завдання забезпечити можливість матеріального достатку інвалідів на рівні стандартів соціально-економічно розвинутого суспільства, їх доступ до цінностей культури, гарантії особистої безпеки, фізичного, розумового та морального розвитку.

Після ратифікації Конвенції ООН про права інвалідів, визріла доконечна потреба змінити принцип побудови соціальної політики держави стосовно осіб з інвалідністю від відверто дискримінаційної до рівноправного партнерства. Основними чинниками, що забезпечують концепцію незалежного та доступного життя осіб з інвалідністю, є гарантування повного користування усіма правами людини та основоположними свободами без дискримінації, заохочення і захист прав людини всіма особами з інвалідністю, їх залучення до процесів ухвалення рішень щодо стратегій і програм для осіб з інвалідністю тощо.

Питання інтеграції осіб з інвалідністю у суспільство є провідним у розв'язанні проблем їх правового статусу. Особа з інвалідністю лише тоді відчує турботу з боку держави і суспільства, коли вважатиме себе самою і довколишні будуть сприймати її як повноцінну людину. Маємо на увазі не усунення розладів функцій організму, а таке пристосування до життя, щоб якомога менше відчувати вплив цих розладів на якість життя особи з інвалідністю.

Характеристика сучасного стану конституційно-правового статусу осіб з інвалідністю потребує зауваження щодо швидкоплинних змін і розвитку цих систем, що свідчить про актуальність проведеного дослідження і необхідність чіткого наукового обґрунтування змін і доповнень з подальшим відображенням їх у нормативно-правовій базі.

Аналіз конституційно-правового статусу осіб з інвалідністю, практика застосування законодавства у цій сфері та положення Конвенції ООН про права інвалідів дають можливість запропонувати деякі рекомендації та пропозиції щодо його вдосконалення.

У юридичній науці загалом приділяли та приділяють увагу вивченню питань правового становища осіб з інвалідністю. Існує велика кількість наукових праць, які пов'язані із дослідженням теоретико-правових й методологічних аспектів вищевказаних проблем. Крім цього, наявні дослідження щодо регулювання правовідносин у сфері забезпечення та захисту прав осіб з інвалідністю, які проводили переважно представники науки адміністративного та трудового права.

Окремі аспекти конституційно-правового статусу особи взагалі, а також осіб з інвалідністю зокрема та питань його захисту були предметом дослідження й представників науки конституційного права: О.М. Бандурки, К.Б. Бароцької, Ю.М. Бисаги, Д.М. Белова, О.М. Головка, А.С. Головіна, Ю.М. Коломійця, О.В. Марцеляка, О.В. Прієшкіної, Ж.М. Пустовіт, В.О. Серьогіна, Т.О. Цимбалістого, Н.Г. Шукліної, О.Н. Ярмиша, Н.О. Філіпської.

Однак комплексних та фундаментальних досліджень, присвячених теоретичним і практичним проблемам конституційно-правового статусу осіб з інвалідністю в Україні за останні роки ще не здійснено.

Автор завдячує появі цієї книги своїм батькам, рідним та друзям, які всесторонньо підтримували його в процесі її написання. Особливу вдячність автор висловлює колективу кафедри основ права України Львівського національного університету імені Івана Франка, під час праці на якій і була здійснена основна робота, яка і лягла в основу цієї книги, колективу кафедри конституційного права та порівняльного правознавства Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» за неоціненну підтримку в підготовці цієї книги, а також колективу кафедри конституційного права Львівського національного університету імені Івана Франка за цінні пропозиції та підтримку. Щиру подяку автор адресує також рецензентам цієї монографії – професору Д.М. Белову, професору О.В. Прієшкіній, професору К. Цомпляку та доценту І.Я. Заяцю за конструктивну критику, слушні пропозиції та схвальну оцінку цього дослідження.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНСТИТУЦІЙНО-ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ В УКРАЇНІ

1.1. Доктринальні дослідження конституційно-правового статусу осіб з інвалідністю

Процес формування вітчизняної держави у правовому, демократичному та соціальному аспектах вимагає реформування державної правової політики крізь призму ставлення до людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканості, безпеки як найвищої соціальної цінності. На сучасному етапі розвитку державотворення та правотворення Україна гостро потребує і докорінних конституційно-правових перетворень, і впровадження нових підходів до нормативного закріплення і функціонування відносин між людиною та органами державної влади, органами місцевого самоврядування та їх посадовими і службовими особами. За даними Державної служби статистики, станом на початок 2017 року в Україні проживає понад 2,6 млн осіб з інвалідністю¹. Тому функціонування оптимального та ефективного механізму конституційно-правового закріплення і реалізація статусу осіб з інвалідністю є таким важливим в Україні.

Упродовж останнього десятиріччя з боку держави спостерігаємо позитивну тенденцію щодо забезпечення повного та рівного здійснення особами з інвалідністю всіх основоположних прав та свобод людини і громадянина в Україні. Зокрема, проведення у 2003 р. Року людей з інвалідністю², парламентських слухань у 2004-му щодо забезпечення

¹ Державна служба статистики України. Електронний ресурс: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

² Про додаткові заходи щодо посилення соціального захисту інвалідів та проведення у 2003 році Року людей з інвалідністю: Указ Президента України від 2 груд. 2002 р. // Офіц. вісн. України, 2002. – № 49. – Ст. 2212.

соціальних, економічних, правових і конституційних гарантій у сфері соціального захисту та реабілітації осіб з інвалідністю³, ратифікація Верховною Радою України у 2009 р. Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р.⁴, затвердження Кабінетом Міністрів України у 2012 р. Національного плану дій з реалізації Конвенції про права інвалідів на період до 2020 року⁵ свідчать про те, що дослідження конституційних засад статусу осіб з інвалідністю має важливе теоретичне та практичне значення для вітчизняної правової системи.

Основний закон України не містить норм, які визначають статус осіб з інвалідністю в Україні. Тому одним з найперших завдань сучасної конституційно-правової науки є провести теоретичний аналіз конституційних особливостей правового статусу осіб з інвалідністю та його складових елементів.

Останніми роками спостерігаємо актуалізацію уваги у сфері наукових пошуків учених, представників громадських об'єднань осіб з інвалідністю та практичних працівників соціальної сфери, про що свідчить захист дисертацій, видання монографій, посібників, велика кількість статей на сторінках спеціалізованих періодичних видань та доповіді представників органів влади. Втім, не всі проблеми реалізації та захисту прав, свобод та гарантій осіб з інвалідністю можна вважати вирішеними, а можливості для наукових пошуків – вичерпаними. Актуальність вивчення теоретичних і практичних проблем становища осіб з інвалідністю зростає не тільки через потребу наукового дослідження елементів їхнього конституційно-правового статусу, але й через визначення подальших кроків у реформуванні

³ Про проведення парламентських слухань «Про підсумки проведення в Україні у 2003 році Року людей з інвалідністю щодо забезпечення соціальних, економічних, правових і конституційних гарантій у сфері соціального захисту та реабілітації інвалідів»: постанова Верховної Ради України від 5 лют. 2004 р. // Відом. ВР України. – 2004. – № 16. – Ст. 247; Про рекомендації парламентських слухань «Про підсумки проведення в Україні у 2003 році Року людей з інвалідністю щодо забезпечення соціальних, економічних, правових і конституційних гарантій у сфері соціального захисту та реабілітації інвалідів»: постанова Верховної Ради України від 20 квіт. 2004 р. // Відом. ВР України, 2004. – № 29. – Ст. 380.

⁴ Про ратифікацію Конвенції про права інвалідів і факультативного протоколу до неї: Закон України від 16 груд. 2009 р. // Відом. ВР України, 2010. – № 9. – Ст. 77.

⁵ Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року: постанова Кабінету Міністрів України від 1 серп. 2012 р. // Офіц. вісн. України, 2012. – № 59. – Ст. 2369.

законодавства про статус осіб з інвалідністю. Деякі важливі питання або не були предметом глибокого правового аналізу взагалі, або вивчались фрагментарно (права осіб з інвалідністю та гарантії їх реалізації і захисту). Здебільшого наукові аналізи з цих питань стосувалися окремих галузевих аспектів правового становища осіб з інвалідністю, і тому не враховували змін правової реальності останніх років в Україні. На нашу думку, це стосується і монографічних видань, і дисертаційних праць, захищених останніми роками. Не проведено порівняльно-правового аналізу нормативно-правових актів України про статус осіб з інвалідністю та актів зарубіжного законодавства, хоча вважаємо, що таке дослідження дозволило б ефективно використати в Україні позитивний досвід провідних країн.

На сьогодні в українській юридичній літературі засадничий теоретико-методологічний аналіз конституційно-правових аспектів статусу осіб з інвалідністю, зокрема, законодавчої бази регулювання, поняття та елементів правового статусу, реалізації і захисту особистих, соціальних, економічних, політичних та культурних прав, обов'язків та гарантій прав осіб з інвалідністю, ще не є достатнім. До того ж сучасні погляди щодо місця правового статусу осіб з інвалідністю у системі конституційного статусу людини громадянина є категорично іншими, порівняно з радянським періодом. Вважаємо, що в цьому аспекті цікаво та доцільно проаналізувати наукові доробки щодо конституційно-правового статусу осіб з інвалідністю.

Питання, пов'язані з визначенням правового статусу осіб з інвалідністю, були актуальними ще до прийняття Конституції України 1996 р. та були вибрані об'єктом наукових пошуків багатьох науковців-гуманітаріїв, серед них і правознавців, які вивчали проблеми конституційного, адміністративного, трудового права, права соціального забезпечення тощо.

Доктринальні дослідження конституційно-правового статусу осіб з інвалідністю, на нашу думку, потрібно представити за схемою, відповідно до якої спочатку проаналізуємо теоретичні дослідження прав і свобод людини й громадянина, конституційно-правового статусу людини та громадянина, а потім охарактеризуємо праці, присвячені конституційно-правовому статусу осіб з інвалідністю.

Чимало вітчизняних дослідників розглядали питання про права і свободи людини та громадянина в контексті висвітлення проблем формування України як правової та соціальної держави. Однією з перших спроб дослідження «зв'язаності» держави правами й свободами людини і громадянина є монографія А. П. Зайця «Правова держава в контексті сучасного українського досвіду»⁶. Дослідник стверджує, що правовою є та держава, у якій реально функціонує режим «зв'язаності» влади правами і свободами людини й громадянина, яка юридично зобов'язана захищати і гарантувати ці права та свободи. «Зв'язаність» держави правами й свободами означає не що інше, як обмеження держави цими правами й свободами, правову і юридичну детермінованість⁷. На відміну від А. П. Зайця, який під час аналізу прав людини акцентує увагу на понятті «правова держава», для Д. О. Єрмоленка⁸ та О. В. Скрипнюка⁹ провідним є поняття «соціальна держава». Науковці трактують походження соціально-економічних прав людини як найважливіше за умов формування в Україні соціальної держави. Зокрема, на думку Д. О. Єрмоленка, ключовими принципами соціально-економічних прав у соціальній державі є відповідальність останньої за забезпечення прожиткового мінімуму і розподіл національного прибутку, визнання і гарантія яких є важливим завданням соціальної держави¹⁰. На правах і свободах людини та громадянина наголошують у своїх дослідженнях наголошують такі вчені-правознавці, як: В. Д. Бабкін¹¹, А. А. Ван-

⁶ Заєць А. П. Правова держава в контексті сучасного українського досвіду. – Київ, 1999. – 248 с.

⁷ Заєць А. П. Правова держава в Україні: концепція і механізми реалізації: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Київ, ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1999. – С. 20.

⁸ Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальної державі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2002. – 20 с.

⁹ Скрипнюк О. В. Соціальна, правова держава в Україні: проблеми теорії і практики. – Київ, 2000. – 600 с.

¹⁰ Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальної державі: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2002. – С. 16.

¹¹ Бабкін В. Д. Соціальна держава та захист прав людини // Правова держава: щоріч. наук. пр. Ін-ту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 1998. – Вип. 9. – С. 3–11.

зіляк¹², Ф. В. Веніславський¹³, О. С. Головащенко¹⁴, А. С. Пазенюк¹⁵, О. З. Панкевич¹⁶, Д. М. Сковронський¹⁷, І. В. Яковлюк¹⁸ та ін.

Наукові доробки вітчизняних науковців, які активно розробляли та розробляють проблемні аспекти конституційно-правового статусу людини і громадянина, містять інформацію про поняття й елементи конституційно-правового статусу, що є предметом нашого дослідження.

М. М. Антонович¹⁹ зробила вагомий внесок у вивчення міжнародно-правового захисту прав людини. У своїх працях дослідниця наголошує на проблемі міжнародної системи захисту прав людини в контексті залучення України в цих процесах, сучасного стану та перспектив участі нашої держави в міжнародно-правовому механізмі захисту прав і свобод людини.

У спільних роботах А. М. Колодія та А. Ю. Олійника «Права людини і громадянина в Україні»²⁰ і «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні»²¹ без прив'язки до конституційних та законодавчих вітчизняних положень розглянуто правовий статус, конституційні права, свободи та

¹² Ванзіляк А. А. Правова і соціальна держава: від ідеї до реалізації // Вісн. ЛАВС. Спец. вип., 2004. – № 4. – С. 16–20.

¹³ Веніславський В. Ф. Соціальна держава і забезпечення стабільності конституційного ладу: теоретичні та історичні аспекти // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту, 2008. – № 9. – С. 52–55.

¹⁴ Бризецкий С. Н. Законодательное обеспечение конституционных прав инвалидов в Российской Федерации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Моск. ун-т МВД РФ. – Москва, 2012. 20 с.

¹⁵ Пазенюк А. С. Соціальні права людини і соціальна держава // Держава і право: зб. наук. пр., 2005. – № 29. – С. 202–208.

¹⁶ Панкевич О. З. Соціальна держава та права людини «другого покоління» (загальнотеоретичне дослідження): монографія / Акад. прав. наук України, НДІ держ. буд-ва та місц. самоврядування. – Львів, 2006. – 175 с.

¹⁷ Сковронський Д. М. Концепції соціально-правової держави та їх реалізація в сучасних умовах // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності, 2011. – № 4. – С. 3–9.

¹⁸ Яковлюк В. І. Про обсяг поняття «соціальна держава» на основі порівняльного аналізу моделей ФРН і України // Право України, 1998. – № 11. – С. 26–28.

¹⁹ Антонович А. А. Україна в міжнародній системі захисту прав людини: теорія і практика. – Київ, 2007. – 384 с.

²⁰ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права людини і громадянина в Україні: навч. посіб. – Київ, 2003. – 336 с.

²¹ Колодій А. М., Олійник А. Ю. Права, свободи та обов'язки людини і громадянина в Україні: підручник. – Київ, 2008. – 350 с.